

Logosz, írás, képek és jog
– Peter Goodrich „Grammatológia”-értelmezése

„Még egy kép jön, az utolsó:
Márványkőből nagy koporsó
(Bent egész sort rejt e kriptá);
Címerét most megfordítva
Vésték rá a kőlapon:
Ez a sírbolt nem lesz nyitva –
Csak az ítéletnapon.”
(Arany János: *A képmutogató*)

I. A törvénykönyv vége?

A Nietzschét követő filozófia metafizika-kritikájának egyik sajátos újrafogalmazásaként lehet tekinteni Jacques Derrida logocentrizmusra vonatkozó elméletére. Jelen tanulmányomban nem szeretném a teljes derridai metafizikai-kritikát bemutatni, hiszen az több tanulmányra elegendő alapanyagot adna. Írásom fókusza a beszéd-írás dichotómiát és Peter Goodrich angol jogbölcész munkásságát veszi számba. Az alapvető kérdésem az, hogy a Derrida által megjövendőlt – és napjainkra még inkább megélt – „könyv vége” miképpen változtathatja meg azt, amit a jogról láthatunk. Goodrich szerint a jog prezentációja alapvetően megváltozott – de legalábbis megváltozik – napjainkra, felerősödve annak vizuális oldala, az álló és mozgó képeken keresztül történő megtapasztalása. A derridai gondolatok, az angol jogbölcész szerint, a korábbi könyvön alapuló jogi kultúra végét jelzik, és a *Grammatológiában* olvasottak közelebb hozhatnak minket a jog megértésében.

A vizsgálódásom tárgya, hogy Derrida logocentrizmus-kritikája mennyiben gazdagíthatja a jogról alkotott elgondolásainkat. Másrészt arra a kérdésre is választ szeretnék adni, hogy a jog (média által) képileg megjelenített formája minőségileg más szituációt és értelmezési feladatokat hoz-e számunkra – a (törvény)könyvekhez szokott jogászok számára? Vajon jó kérdéseket tesz fel Goodrich a XXI. századi jogról?

I.1. A derridai logocentrizmus-kritika

Jacques Derrida először a *Grammatológia* című művében vette kritikai górcső alá a metafizika és a nyelv problémáját.² Megközelítésében az igazsághoz mindig valaminek a jelenlétét kapcsoljuk. A közvetlenül érzékelhető dolog igazsága vezet minket el egy olyasvalami elképzeléséhez, amely alapvetően a *fonéhoz* (a hanghoz) kötődik. Az az egymáshoz köthető és egyben egymásra épülő fogalmi rendszer, amely az igazság–jelenlét–hang–nyelv–írás sorozathoz kapcsolódik,³ alapozza meg azt a logocentrikus, metafizikai gondolkodást, amelyet alapvetőnek gondol a nyugati filozófia megértése szempontjából. Hiszen a *logocentrizmus* mögött rejlő fonocentrizmus (hangra és így a hangjegyző írásra épülő írás) valahol etnocentrizmus.⁴

¹ doktorandusz, PPKE JÁK DI

² Derrida Jacques: *Of Grammatology*. fordítás: Gayatri Chakravorty Spivak. John Hopkins University Press, Baltimore–London, 1997. magyarul: Derrida, Jacques: *Grammatológia*. fordítás: Marsó Paula. Typotex, Budapest, 2014.

³ Derrida 1997 i.m. 12. o. magyarul: Derrida 2014 i.m. 21. o.

⁴ Derrida 1997 i.m. 3. o. magyarul: Derrida 2014 i.m. 11. o.

Derrida több írásában is foglalkozott a nyugati gondolkodás logocentrizmusával. Tézise szerint a nyugati filozófiai gondolkodás az antik korok szerzői óta a nyelv elsődleges modelljeként a beszédet tette meg, amelynek kitüntetett igazságértéke van annak alárendelt íráshoz képest. Mindez a *jel* fogalmának egyfajta kritikáját jelöli, amely a Saussure-t követő nyelvfilozófiai gondolkodás egyik meghatározó fogalma volt. A jelben a *jelölő* és a *jelölt* kapcsolódik össze, a jel a jelölt dolog helyébe áll a beszédben, azt képviseli.

A beszéd–írás dichotómiában a beszéd azért kerülhet előtérbe, és az írás azért lehet – ezen logocentrikusnak nevezett gondolkodásmód számára – csupán kiegészítő (szupplementáris) jellegű, mert a beszédben a metafizikai gondolkodás töretlennek látja az igazsághoz fűződő kapcsolatot. A „*magamat hallva beszélés*” szituációja⁵ azt az illúziót kelti, hogy amit kimondok, az teljesen megfeleltethető a gondolataimnak, és a gondolataim az igazságot fejezik ki. Ezen gondolkodásmód egyik meghatározó fogalma a „*jelenlét*”, az az elképzelés, hogy a jel által létrehozott struktúrában van valami olyan elem, amely képes biztosítani a jelölt és a jelölő problémamentes összekapcsolódását. Ezen gondolkodásmód nagyban támaszkodik a metafizikára, olyan végső elvekkel, fogalmakkal dolgozik, amelyek pusztán léte biztosítja, hogy a jelölő-láncolatok törés nélkül biztosítják a kapcsolatot a jelölt és az azt reprezentáló jelölő között. Jacques Derrida egy Platón és egy Rousseau elemzésében mutat rá ezen gondolkodási minták elhibázottságára.

Platónnál az írás problémája a tudással függ össze. A *Phaidroszban* elmesélt mitikus történetben Theuth istenség az általa feltalált írást felajánlja elfogadásra Thamusznek, Egyiptom királyának. A szituációban a fáraó azért lehet magasabb rangú az egyiptomi istenségnél, mert mint tudjuk, a fáraót az egyiptomi főisten megtestesülésének tartották, így maga volt a legfőbb úr. Theuth (Thoth) így védi a találmánya – az írás – hasznát: „*Ez a tudomány, királyom, bölcsőbbé és tartósabb emlékeztetővé teszi az egyiptomiakat, mert sikerült föltalálnom az emlékezet és a bölcsesség varázsszerét*”.⁶ A király azonban másképp látja az írás értékét: „*[...] Így most te is, a betűk atyja, jóindulattal épp az ellenkezőjét mondtad, mint ami a valódi hatásuk. Hiszen találmányod éppen hogy feledést fog eredményezni azok lelkében, akik megtanulják, mégpedig az emlékezet elhanyagolása miatt. Az írásban bízva ugyanis kívülről, idegen jelek által, nem pedig belülről, nem pedig önmaguktól emlékeznek vissza. Nem az emlékezetnek, hanem az emlékeztetésnek a varázsszerét találtad te fel! S tanítványaidnak látszatló bölcsességet nyújtasz valódi bölcsesség helyett*”.⁷ Platón problémája az írással tehát alapvetően az igaz–hamis (tudás), a belső–külső ellentétpárjaira épül. Az igazi tudás nincs jelen, ha az kizárólagosan külső jelekre épül. Az írásra nem alapulhat bölcsesség, a dolog igazságának valódi megismerése a platóni gondolkodásban.

Rousseau-nál az írás problémája sokkal jobban kötődik a jelenlét, a társadalom és a politika kérdéséhez. A genfi polgár alapélménye a közvetlenségben gyökerező politikai kultúra, a közvetítetlen párbeszéd, amelyben a polgárok igazságai és elképzelései találkozhatnak. Az írás egyik fő bűne az, hogy hamis jelenlétet tud létrehozni. Az „*önmagunkat hallva beszélés*” szituációjában benne van a valódi jelenlét, az igazságosság lehetősége, de az írásban a gondolat és a gondolatokat jelölő jelek elcsúsznak, megszűnik a kettő közötti egység. Rousseau-nál a képviselési demokrácia bűne is ez: a nép és kormányzatában egy olyan alapvető törést hoz létre, amely mindenféle politikai bajok forrása lehet. „*A rossz mindig reprezentatív elidegenedés [aliénation représentative] – a megfosztás oldaláról megmutatkozó reprezentáció – alakját ölti, így e vonatkozásban Rousseau egész gondolatmenete reperezentáció-kritika, nyelvészeti és politikai értelemben egyaránt*”.⁸ A jel, a távollévő képviselése az elidegenedéshez vezet minket, elidegenedésében a jel pedig önálló életre kell, jelenlétet tud színlelni ott, ahol az nincsen jelen, sőt a létező életére tör: „*mihelyt egy nép képviselőkre bízta magát nem szabad, sőt nem is létezik mint nép*”.⁹

⁵ Derrida 1997 i.m. 12. o. magyarul: Derrida 2014 i.m. 21. o.

⁶ Platón: *Phaidrosz*. 96-97. o. fordítás: Simon Attila. Atlantisz, Budapest, 2005.

⁷ Platón i.m. 97. o.

⁸ Derrida 1997 i.m. 296. o. magyarul: Derrida 2014 i.m. 337. o.

⁹ Rousseau, Jean Jacques: *A társadalmi szerződés*. fordítás: Mikó Imre. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár, 2001. 146. o.

Rousseau-n keresztül eljutunk az őseredeti jelenlétéhez, amelyet a beszéd képvisel. Valójában ezen fonocentrikus gondolkodás elfedi és tagadja azokat a problémákat, amelyeket az írásban felfedett. Ez nem jelenti a beszéd és írás megkülönböztetésének totális eltörlését, csak arra mutat rá, hogy az a folyamat – amelyet Derrida *elkülönböződésnek* nevez – a beszédben is jelen van, csak sokkal rejtettebben: „*Inkább azt sugallanánk, hogy az írás állítólagos – bármily valóságos és masszív származtatottsága csupán egy feltétellel volt lehetséges: hogy az 'eredeti', a 'természetes' nyelv sosem létezett, sosem volt intakt, az írástól érintetlen, azaz maga is mindig írás volt.*”¹⁰ Derrida itt az őś-írás [arché-écriture] fogalmára céloz, amely meghaladja a beszéd-írás dichotómiát, és magába építi a *jelölt* – s így az abszolút igazság – örök távollevőségét és elkülönböződését a jelben. A beszédben hát semmi sincs abszolút jelen, ahogy azt a megelőző korokban gondolták, és a jelfogalom helyére Derrida a *nyom* fogalmát ajánlja fel. A *nyom* egy inskripció, egy dolog egykori jelenlétéből visszamaradt bevésődés. A nyom fogalma azért szükséges, hogy jelezzük, a szavakban semmilyen dolognak nincs jelenléte. A jelölő és jelölt elkülönböződése miatt a nyom csupán a dolog távollétét, „egykor levőségét” tudja jelölni, de még ebből sem tudjuk a jelölt teljes totalitását (jelenlétét) felfogni. A jelek tehát metaforák, amelyek egy dolog jelenlétének hiányát jelölik. Az írott jel sokrétegű, intertextuális, úgy jelöl valamit, hogy közben mégsem tudja teljes mértékben reprezentálni azt.

Amikor Derrida a *Force of Law*-ban azt mondja, hogy „sosem mondhatom azt, hogy 'igazságos vagyok'”¹¹, vagy a *Politics of Friendship*-ben azt írja mottószerűen, hogy „ő barátaim nincsen barátom”¹², akkor arra kell gondolnunk, hogy a jelenben nem tudunk valamiről kategorikus kijelentéseket mondani. A jelenben nem tudjuk kijelenteni, hogy igazságos vagyok, vagy hogy ez a döntés igazságos, mert ehhez az igazságosság ideájának abszolút mértékben jelen kellene lenni, ami lehetetlenség.

1.2. A törvénykönyvek paradoxona és a normák társadalmi inskripciójának megváltozott felülete

A Derrida által felvázolt logocentrizmus, Goodrich szerint, a jogtól sem áll távol, habár a jelenlét problémája sokkal rejtettebben jelenik meg a jogi gondolkodásban. A társadalmi igazságosságról szóló diskurzusban az írott szöveg volt mindig is az egyik elsődleges médium, amin keresztül a társadalmi normák beíródtak a politikai közösségbe. A törvénykönyvek merevségének kritikáját, a rousseau-i ellenérzést az írással szemben, a mi esetünkben az írott kódexbe foglalt joggal szemben, a legkövetkezetesebben a modern jogi gondolkodásban Friedrich Carl von Savigny képviselte. Nem nehéz felfedezni a *Volksgeist*-ben a nép eredeti romlatlan jelenlétének szembeállítását az írott (rögzített) jog holt betűjével.

A jog alapvetően mindig instrumentálisan és önreflexió nélkül kezelte a maga által használt nyelvet. A modern korban a törvénykönyv valójában egy monológ (mono-logosz) volt, amelyben a törvényhozó nyilvánul meg, a törvénykönyvben pedig a szavak áttetszők, jelentésük rögzített és egyértelmű, de legalábbis törekednek ennek megvalósítására. A modern pozitivista jogi gondolkodás (mert álláspontunk szerint a posztmodern jog-kritika ezen gondolkodásra megáll) egy olyan struktúrát állít fel, amely azért válhat dekonstruálhatóvá, mert az elméleti alapvetései velejéig logocentrikusak.¹³

A modern jogi gondolkodás alapvető kiindulópontja, hogy a jogszabály a szuverén parancsa, egy jogalkotó akarati aktusa.¹⁴ Ezen jogi voluntarizmus csapdájának kikerülésére egy olyan sajátos

¹⁰ Derrida 1997 i.m. 56. o. magyarul: Derrida 2014 i.m. 68. o.

¹¹ Derrida, Jacques: *Force of Law: The Mystical Foundation of Authority*. 961-963. o. In Cardozo Law Review Vol. 11. 1989-1990.

¹² Derrida, Jacques: *Politics of Friendship*. fordítás: George Collins. Verso, London-New York, 2005. 1. o.

¹³ Derrida 1989-1990 i.m. 943. o.

¹⁴ John Austin: „*Minden törvény vagy szabály [...] parancs.*” (Austin, John: *The Province of Jurisprudence Determined*. 5-6. o. John Murray, Albemarle Street. London. 1832.) Hans Kelsen: „*A pozitív jog olyan kényszerrend, amelynek normáit emberi lények akarati aktusai – azaz törvényhozói, bírói vagy közigazgatási szervek, vagy emberi*

jogi gondolkodásmód – dogmatika – jött létre, amelynek célja, hogy „tekintéllyel ruházza fel az írott szöveg hagyományát.”¹⁵ Peter Goodrich szerint a jogértelmezés technikái az egzegézisből erednek, így mindig valami távollévő forrás akaratát kívánják a jogászok megfejtetni, és e jogász gondolkodás szerint a törvény betűin keresztül problémátlanul juthatunk el a törvényhozó akaratához.¹⁶ Ebben a gondolkodásmódban tehát a jogalkotó eredeti, érzékelhető jelenléte maga után vonja mindazokat a problémákat, amelyekről Derrida filozófiája szól. A törvény mögött feltételezünk egy beszélőt, akinek a gondolatait látszólag pontosan és felismerhetően rögzíti a szöveg. Tehát, a logosz problémája a jog problémája is egyben, és a logocentrizmus megnyitja az ajtót egy sor metafizikai előfeltevésnek, egy sor olyan fogalomnak, amelyek szétfeszítik a jog rendszerét.

A jogi gondolkodás tehát a szöveg meglehetősen metafizikus elképzelését vallja magáénak. Peter Goodrich a protestáns gondolkodás „*sola scriptura*” elvéből vezeti le a jogi gondolkodás szöveg- és könyv-központúságát.¹⁷ A törvénytörvény „*ratio scripta*”, írott értelem, amely tökéletesen magán hordja a társadalmi normákat, előírja azokat mindenki számára olvashatóan. A modern kor másik újdonsága a könyvnyomtatás megjelenése, amely egy teljesen más diskurzust teremtett (a szó foucault-i értelmében¹⁸). A könyv lineáris, monologikus és egyértelműen rendszerezett formája alig észrevehetően, de teljesen átformálta azt, ahogy a tudásról, a tudás átadásáról és a valóság ábrázolásáról gondolkodtunk.

Goodrich rámutat, hogy a modern korban (sőt, ahogy később látni fogjuk) a jog társadalmi jelenlétét a könyvbe írt szöveg határozza meg, de kizárta a jog egy másik szféráját, mégpedig azt, ami a vizualitással függ össze. A jognak a képekkel meglehetősen ambivalens a viszonya, a jogászokat nem képzik a vizuális művészetekből, a szakma vizuális, mindenki által látható oldalát nem használják tudatosan. Mindez azért fontos, mert napjainkra egy teljesen megváltozott közegben kell a jogi igazságokat megfogalmazni és képviselni. Ezzel arra utal Goodrich, hogy napjaink kultúrája erősen vizuális, a mozgóképek sokkal több emberhez és érthetőbben közvetítik a társadalmi valóságot, mint a szöveg (ha a könyvek és a nyomtatott sajtó hanyatlására utalunk, talán érthető lesz ez a nagyon fontos következmény). Peter Goodrich Régis Debraytól kölcsönözve a társadalmi inskripciók három korszakát jelöli meg: a logoszféra, a grafoszféra és a videoszféra.¹⁹ A beszéd, az írás és a video (kép) három egymást követő rezsimje határozza meg a jog társadalmi jelenlétét, azt, ahogy annak tekintélye, szabályai és egyúttal problémái eljutnak az emberekhez (közönséghez).

Goodrich némileg távolságtartóan, de mégis örömmel fogadja a jog „működési-környezetének” ilyen megváltozását. A jog és a kép mesterséges távolságtartását azonban kritizálja, és ezt az ambivalens viszonyt két oldalról kívánja dekonstruálni: egyrészt a hideg jogi ráció és a csábító, retorika által uralt színház dichotómiájából kiindulva, másrészt rá kíván mutatni arra, hogy a jog igenis él bizonyos vizuális kellékekkel, vizuális kompozíciókkal, hogy önmagának tekintélyt szerezzen az igazság kimondására.

Goodrich értelmezése szerint Jacques Derrida elméletében nem a dekonstrukció a legfontosabb fogalom, hanem a grammatológia. A dekonstrukció csupán egy eszköz a

lények aktusai által létesített szokások – alkotják.” (Kelsen, Hans: Jogi pozitivizmus és a természetjog doktrínája. 351. o. In Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből. Szerk.: Varga Csaba. Szent István társulat, Budapest, 2008.)

¹⁵ Goodrich, Peter: Jog és Modernitás. 229. o. In (Szerk.): Szabadfalvi József: Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996.

¹⁶ Goodrich, Peter: Traditions of Interpretation and the status of Legal Text 56. o. In Legal Studies Vol. 6. 1986.

¹⁷ Goodrich, Peter: Europe in America: Grammatology, Legal Studies and the Politics of Transmission. 2042. o. In Columbia Law Review Vol. 101. 2001.

¹⁸ „[F]öltételezem, hogy minden társadalomban ellenőrzik, kiválogatják, megnevezik a diskurzus termelését, majd a termékeket újra elosztják, mégpedig bizonyos számú eljárás szerint, amelyeknek az a szerepük, hogy csökkentsék a diskurzus veszélyeit, uralmukba kerítsék véletlenszerű megjelenését, kiküszöböljék súlyos, fenyegető anyagságát.” Foucault, Michel: A diskurzus rendje. 51. o. In A fantasztikus könyvtár. fordítás: Romhányi Török Gábor.

¹⁹ Goodrich 2001 i.m. 2039. o.

grammatológia elemző apparátusában.²⁰ Mi is lenne akkor tehát a grammatológia? A könyv kultúrájának, és az ehhez kapcsolódó lineáris, szövegközpontú gondolkodásmód kritikája, egy olyan megközelítési mód tehát, amely a hagyományos nyelvi gondolkodás kritikáját hozhatja el.

A grammatológia goodrichi adaptációja egyedi a többi Derrida-követő jogászhoz képest, mert nem annyira az igazságosság- vagy a metafizika-kritikája van a középpontban, sokkal inkább a jog társadalmi reprezentációjára, a szövegbezárkózó jogi kultúra elnyomott aspektusaira helyezi a hangsúlyt.

II. A jog és a vizuális kultúra ambivalens viszonya: mi a törvénykönyv valódi státusza?

Arisztotelész óta tudott, hogy a meggyőzés erejét nemcsak az érvelésben használt szavak, hanem a rétor is meghatározza: „Jellemünk által győzünk meg, ha a beszédet úgy mondjuk el, hogy az hitelt érdemlőnek tűntessen fel bennünk, mert a becsületes embernek általában minden téren jobban és könnyebben hisznek, különösen pedig olyan területen, ahol nincs bizonyosság.”²¹ Vagy másutt: „[...] nemcsak az érvelésre kell vigyázni, hogy bizonyító erejű és meggyőző legyen [a beszéd], hanem arra is, hogy magunk milyenek legyünk, és miképpen befolyásoljuk a bírót.”²² A szónok jelleme és tekintélye nagyon is fontossá válhat az elhangzott szavainak meggyőző ereje szempontjából, és Kuhn paradigma-elmélete is valahol a tudományos érvelés szavakon túli tekintélyének forrására utal kimondva-kimondatlanul.²³ E tekintetben ilyen kérdések merülhetnek fel: az elmélet a kor tudományos paradigmáján belül tudományosnak, alaposnak és meggyőzőnek számít-e?; hol lettek publikálva a kutatás tézisei?; kikkel dolgozott együtt? Az, hogy e jelenséghez hogyan állunk hozzá, alapvetően nézőpontválasztástól függ, de én jelen írásomban Foucault diskurzus-elméletére utalnék mint Goodrich elméletének egyik kiindulópontjára.²⁴

Foucault szerint minden kornak vannak kitüntetett diskurzusai, amelyek keretein és szabályain belül meg lehet fogalmazni a valóságot. Foucault értelmezésében ezek a diskurzusok a hatalom által jönnek létre, a hatalom szentesíti a diskurzusban résztvevők szavait. A kijelentések igazsága tehát a diskurzusból ered, hogy a szabályok szerint játszanak: „A doktrína az egyéneket bizonyos típusú közlésaktusokhoz köti, következképpen eltiltja őket az összes többitől.”²⁵ Foucault a szofistákat tekinti saját elmélete előképeinek, mert számukra a vita nem az igazság felkutatásáról és megfogalmazásáról szólt, hanem a vitában történő győzelemről.²⁶ A Goodrich elméletében meglévő foucault-i párhuzamokra íme egy idézet: „A jogdogmatika azt a módot jelenti, ahogy a jogászok jogi szövegeket olvassák, és olvasataik többé-kevésbé előreláthatóak, ha ismerjük ezen értelmező közösség történetét és pillanatnyi összetevőit.”²⁷ Mindezt a meghatározást azért vonnám párhuzamba Foucault-val, mert Goodrich a dogmatikába bevonja a „hierarchia megnyilvánulásait”²⁸, másutt úgy fogalmaz: „a dogmatika mint tan engedelmességet követel a tanulóktól vagy hallgatóktól.”²⁹ A tudás és a hatalom ilyen összefonódásában lehet a foucault-i hatást érzékelni Goodrich elméletében.

²⁰ Goodrich 2001 i.m. 2038. o.

²¹ Arisztotelész: Rétorika. 33. o. fordítás: Adamik Tamás. Telosz Kiadó, Budapest, 1999.

²² Arisztotelész i.m. 81. o.

²³ vö. Kuhn, Thomas: A tudományos forradalmak szerkezete. fordítás: Bíró Dániel. Osiris Kiadó, Budapest 2000. „Ahhoz, hogy egy problémát rejtvénynek tekinthessünk, nem elegendő, ha biztosak vagyunk valamilyen megoldás létezésében. Kell lenniük olyan szabályoknak is, amelyek körülhatárolják az elfogadható megoldások jellegét és a hozzájuk vezető lépéseket.” 50. o. vagy „[A] tartós elkötelezettség bizonyos eszközök mellett ugyanúgy befolyásolja a tudósok követendő játékszabályait, mint a törvények és az elméletek.” 52. o.

²⁴ Lásd: Goodrich 1984. i.m. 55. o., illetve a jog vizuális legitimációja kapcsán: Goodrich 2001 i.m. 2051. o.

²⁵ Foucault 1998 i.m. 62. o.

²⁶ Foucault, Michel: Az igazság és az igazságszolgáltatási formák. fordítás: Sutyák Tibor. Miskolc, Latin Betűk, 1998[b]. 118. o.

²⁷ Goodrich 1996 i.m. 231. o.

²⁸ Goodrich 1996 i.m. 231. o.

²⁹ Goodrich 1996 uo.

Mindez tovább vezet minket a törvénykönyvhöz, a törvénytörvényhez és annak tekintélyéhez. Goodrich szerint az írott jogi dokumentumok epizodikus szerepet játszottak a könyvnyomtatás előtti korokban.³⁰ A törvénykönyv egyszerre több és kevesebb, mint szöveg. A törvénykönyv miközben leírja a jogi igazságokat, egyben a nyelvin túlmutató jelentőségű szimbólum. Az angol jogász szerint a *writ* és a *törvénykönyv* a középkorban a hatalom jelvényeként jelenik meg. A jogi szöveg nem csupán transzparens médiuma az igazságnak, hanem valódi ereklje, egy távollévő jelenlét (a jogalkotó jelenlétének) képviselője.³¹ A szöveg túlmutat önmagán, a tekintélye abból ered, ami nem lehet jelen. Így ír erről Goodrich: „A jogi szöveg kód, amelyet drámaian bemutatnak és önkényesen végrehajtanak.”³²

A korábban említett logoszféra, grafoszféra és videoszféra szorosan kapcsolódik ahhoz a közeghez és foucault-i értelemben vett diskurzushoz, amelyben a jogi igazságok beíródnak és tekintélyre tesznek szert. emblematikus e tekintetben Goodrich általános érvényű kijelentése: „Az írás története a hatalom körforgásának és disszeminációjának története”.³³ Goodrich – véleményem szerint – „oldott materializmusa”³⁴ alapján a kézzel írott kódexekhez kötődő jogtudományt alapvetően változtatta meg a nyomtatás lineáris, monologikus kultúrája. A nyomtatás előtti jogi gondolkodást az angol jogász szerint jó okkal lehetett „ezoterikusnak” nevezni, mert az igazságosságról szóló diskurzusból a jogászok helyzeti előnyben voltak a maguk zárt forrásaival, ráadásul a szakma alapjait jelentő Corpus Iuris Civilis tekintélye is egy évszázadokkal korábban élt császár hatalmából eredt. A könyvnyomtatás egyrészt megnyitotta a jogról szóló diskurzust mások előtt, másrészt, felvetette azt a kérdést, hogy ezen epizodikusan megjelenő jogi szövegek mögött valami központi gondolat, séma vagy logika van.³⁵ De a jog így is idegen testként maradt meg a társadalomban, hiszen egy abszolút és megismerhetetlen jogot kívánt átadni.³⁶

A jog társadalmi jelenlétét tehát megváltoztatta az, hogy milyen közegbe íródtak bele a szabályai, hogyan adjuk át a jogról és igazságról szóló tudást. Goodrich szerint korunk vizuális médiája egy új közeget teremtett, amely úgyszintén radikálisan megváltoztatta a jog jelenlétét.

A jognak a vizualitáshoz fűződő viszonya meglehetősen ellentmondásos, és nem is biztos, hogy tökéletesen ellentétben állnak egymással (hiszen a törvénykönyvről mint a hatalom vizuális reprezentációjáról már szoltunk), de ennek ellenére a régi grafoszféra hatására a jogászok még mindig jobban kötődnek a maguk könyveihez, azokhoz a protokollokhoz és diskurzushoz, amelyek korábban legitimitást adtak a jogtudománynak. Az új médiumok pontosan ezt a tekintélyt kezdik ki és fogalmazzák újra.

A vizualitás és a jog kapcsolatáról két területet emel ki Goodrich, amelyeket röviden szeretnék bemutatni. Az egyik a jog és színház kapcsolata, a másik a jogban meglévő vizuális narratívák továbbélése.

II.1. Jog és színház

Az angol jogbölcész szerint a jog és a színház két versengő reprezentációját adja a társadalmi normák átadásának és ábrázolásának. A jog (látszólag) a beszédek, a szöveg és a nyelv általi inskripció terepén mozog, ezzel szemben a színház a testekre, a képekre, a vizuális kompozíciókba írja be a társadalmi normák, a tekintély és a hatalom kérdéseit és az arra adott válaszokat. A jog és a színház szembenállásának problémáját Goodrich a római korig vezeti vissza, ennek egyik nyoma a

³⁰ Goodrich 2001 i.m. 2044. o.

³¹ Goodrich 2001 i.m. 2046. o.

³² Goodrich 2001 i.m. 2047. o.

³³ Goodrich 2001. i.m. 2043. o.

³⁴ Az oldott materializmus alatt itt a kor szellemi környezetének a gondolkodásra és tudományra gyakorolt hatására célok, amely habár nem olyan szigorú és az anyagi-termelői világban gyökerező, mint a marxista elmélet volt, de mégis, Goodrich a gondolkodás sajátosságait, fejlődését és változásait a könyvnyomtatáshoz és a könyvhöz köti.

³⁵ Goodrich 2001 i.m. 2045. o.

³⁶ Goodrich 2001 i.m. 2051. o.

Digestában olvasható szabály, amely szerint polgári halállal (infamia) jár az, ha valaki színpadon ad elő, színészkedik.³⁷ Miért veszélyes ez a görög (athéni) eredetű színház a római közrendre? Itt a probléma a „ki dönt az igazságról?” kérdésben van. Goodrich szerint a római jogban minden vita mindig élet-halál kérdése volt, és amely alapvetően kötődött a *pater familias* hatalmához. A döntés azonnali volt, és egyetlen személy hatalmából eredt.³⁸ Ehhez képest a görög színház nem dönt: az igazságosságról szóló végső kérdés a közönségre száll át, így az igazságra vonatkozó koncepciók versengését is fel tudja mutatni. Kreón zsarnok vagy bölcs államférfi? Antigoné egy hős vagy felelőtlenül és akaratosan viselkedett a törvényes renddel szemben? A döntés ezekben a kérdésekben nem úgy adódik magától, mint egy bírósági döntésben. A Derrida által említett „döntés vagy a szabály felfüggesztése”, az ítélezés, ebben a közegben válik lehetővé.³⁹ A döntés kihagyásának kérdésén túl van a színháznak más veszélye is: a jog ezoterikus kultúrájához képest a színházi narratíva mindenki számára érthetővé és átélehetővé teszi az igazság és a bűn kérdéseit.

Derridát követve Goodrich az igazságosság, az igazságos döntés azon aspektusát hangsúlyozza, hogy mindig fel kell függeszteni a döntési folyamatot, át kell élni egzisztenciálisan az egyedi eldönthetetlenségét. A nietzschei „lassú olvasás” képessége⁴⁰ elsődleges ahhoz, hogy az egyedi helyzet minden rétegét felfedjük, értékeljük, érezzük a saját döntésünk súlyát és képtelenségét: *„A grammatológus szerint minden döntésnek keresztül kell haladnia az eldönthetetlenség pillanatán, fel kell függesztenie a jogot, döntenie kell; és pontosan a döntés ezen aktusa – a helyzet egyediségével és a szabály megismerhetetlen vagy meghatározhatatlan minőségével együtt – teszi lehetővé a professzionális ítélet etikai felelősségét.”*⁴¹

Mielőtt nagyon belebonyolódnánk a jog-színház dichotómiába, ami egy sor más kérdést felvethetne, közbevetném Goodrich disztíngvált megjegyzését, amelyre felépítette a maga elméletét. A jog ugyanúgy terhelt vizuális narratívával, akárcsak a színház (talán ez lehet a másik veszélye a színháznak, a közönség felismeri a tárgyalótermi jogász trükkjeit). A jog és a színház, vagy fogalmazzuk újra, a jog és a társadalmi normák szövegszerű és vizuális oldala egymásba folynak, egymást támogatják, még akkor is, ha ez a kapcsolat el van nyomva és a modern kor elképesztő szellemi és anyagi erőfeszítésekkel próbálta önmagát pusztá szöveggé változtatni.

Goodrich szerint többoldalú a változás, amelyet ez az új „tér” lehetővé tett. „A technológiai változások a társadalmi inskripciók és normakeletkezések és átadások léptékét és távlatait radikálisan kitágították.”⁴² Ez pedig maga után vonja, hogy a jog megjelenése is megváltozik, ezzel együtt a jog és igazságosság kérdései új dimenziókat kapnak. Goodrich példái erre O.J. Simpson tárgyalása, és annak médiabeli megjelenése, vagy a Bush v. Gore-ügy, ahol a médiaközvetítésen keresztül láthatták az egyesült államokbeli választópolgárok a saját választási rendszerük visszáságait. A jogiság kérdései rögtön drámai csavart vesznek, a jogi aktorok arcot kapnak, látjuk a kiütköző érzelmeket, látjuk az egész jogi rendszerünk működését.⁴³

Nem csupán a papíralapú érzelemmentes jog képe látszik megdőlni Goodrich szerint, hanem a jog működésének időbeli dimenziója is. Az angolszász jogi rendszerekben a döntés a precedensek múltbéli formáinak ismétlésén alapul (a kontinentális rendszerben pedig némileg hasonlóan a konkrét esetnek a múltban létrehozott absztrakt jogi szabály alá szubszumálásán). Ehhez képest a video a jelenbe helyezi a döntést, a láthatóság felerősíti a döntéshozói pozícióban lévők felelősségét, ahogy Goodrich fogalmaz az esküdtekre vonatkozóan: *„[H]a tévéképernyő van minden nappaliban, minden hotelszobában, minden bárban, akkor a peres felek kapcsolata a szomszédjaival, a gyerekeik élete otthon és az iskolában rögtön érintetté válik.”*⁴⁴ Mindez

³⁷ Digesta 3. tit. 2.5.

³⁸ Nehéz nem észrevenni Derrida Platón patikája című esszéjének ’uralkodó-atyá-beszéd’ fogalmi párhuzamait.

³⁹ Derrida 1989-1990 i.m. 961. o.

⁴⁰ Erről Goodrich írt egy külön tanulmányt is: Goodrich, Peter: Slow Reading. 185-200. o. In (Szerk.:) Peter Goodrich – Mariana Valverde: Nietzsche and Legal Theory. Routledge, London-New York, 2005.

⁴¹ Goodrich 2001 i.m. 2068. o.

⁴² Goodrich 2001 i.m. 2070. o.

⁴³ Goodrich 2001 i.m. 2070. o.

⁴⁴ Goodrich 2001 i.m. 2076. o.

álláspontom szerint a korunk jogéletének árnyoldal, egy olyan veszély, amely akár már most is itt leselkedik ránk és szakmánkra, mert hogyan tudunk felelősséggel igazságos döntéseket hozni, ha a néha egyre hisztérikusabbnak érezhető közéletünkben még erre is oda kell figyelnünk? „Amint a divat szabja meg mi a szép, dönt arról is, hogy mi az igazságos.” – ahogy Pascal írta.⁴⁵

Goodrich szerint a jogászoknak már nemcsak a szövegeket, hanem az alakokat és a képeket is vizsgálnia kell.⁴⁶ Sőt, a hagyományos jogi doktrína dekonstrukciójának az a célja, hogy a jogot „megnyissa” olyan párbeszédnek és ismeretágak előtt, amelyeket ez idáig kizárt.⁴⁷ A jog társadalmi jelenlétének vizuális oldalának felerősödését jól jelzi, hogy olyan kérdések kerülnek elő a nagy visszhangot kiváltó pereknél, mint a gender vagy a rassz kérdései. Csupa olyan dolog, amely vizuálisan jól érzékelhető és átadható, de a könyv alapú jogi kultúrában kirekesztődött, érzékelhetetlen volt az angol jogbölcész szerint.⁴⁸ A test és az egyén látása dekonstruálja a jogi igazságokat, az érzelemmentesség és az elfogultság nélküli döntés lehetősége megkérdőjeleződik.⁴⁹ De az „eros és a szenvedély” működése⁵⁰, amit Goodrich elővetít, nem egy veszélyes szélsőség vajon? Nem az aktivista gyökerű kritikai jogi gondolkodás egy újabb megideologizálását kell itt látnunk?

II.2. Visiocracy

Vizsgáljuk tovább, hogy milyen jelentősége van a vizualitásnak a jog szempontjából! A társadalmi közeggel a jogi diskurzus is változásokon megy át. A jogi diskurzus célja mindig is az volt, hogy védett helyeket és védett nyelvhasználati formákat hozzon létre, amelyen belül meg lehet fogalmazni a jogi igazságokat.⁵¹ A jog mint önálló tudományról szóló viták egyik oldala ez: mikor és hogyan tudunk tudományosan és szakszerűen megfogalmazni bizonyos alapvető igazságokat.

A toposzok vagy közös helyek használata a retorikában azért szükséges, hogy az érvelés olyan „terét” hozzuk létre, amelyen belül a hallgatóság megértheti és így elfogadhatja a mondanivalónkat. A dialógusra épülő jogi kultúrának megvoltak a maga érvei és toposzai, amelyek tekintéllyel ruházták fel a beszélőt, és annak mondanivalóját. De mindezek az elemek a klasszikus retorikában csupán az érvelés elemeinek részei voltak, amelyek arra irányultak, hogy meggyőzzük a másik felet az álláspontunkról.

Napjaink változása előtérbe hozta annak a kérdését, hogy milyen vizuális narratívákkal terhelt a jogi gondolkodásunk. A jogi rétor, akár csak a színész, kosztümöt ölt, mielőtt a neki kijelölt színpadra lép.⁵² Talán, mint említettük, éppen ezért is olyan ambivalens a jog és a színház kapcsolata: a színházat látva jól láthatóvá válnak a jogász retorikai trükkjei.⁵³ A jogi érvelésnek a szavak rációján túl szüksége van vizuális legitimációra is, mert a képi ábrázolás láthatóvá teszi az igazságot: nem csupán igazságot szolgáltatnak, hanem láthatóvá is tesszük ezt a folyamatot. Ahogy Goodrich fogalmaz: „*A iurisdictio a jogi jelenlét színtere, amely társadalmi valóságokat hoz létre.*”

⁵⁴ Ahogy utaltam rá már korábban, Goodrich szerint a törvénykönyv nem csak szöveg, hanem a jog és a hatalom képszerű jelenléte is egyben. Ha valami benne van a törvényben, akkor nincs további vita. Legalábbis a laikus számára.

Goodrich szerint, ami látható dolgok tekintélye abból az entitásból ered, amit ezek képviselnek.⁵⁵ A jog tekintélye tehát a diskurzusból, a privilegizált helyből ered, ahol azt

⁴⁵ Pascal, Blasie: Gondolatok. fordítás: Pődör László. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 309. töredék.

⁴⁶ Goodrich 2001 i.m. 2068. o.

⁴⁷ Goodrich 1996 i.m. 321. o.

⁴⁸ Goodrich 2001 i.m. 2078. o.

⁴⁹ Goodrich 2001 i.m. 2077. o.

⁵⁰ Goodrich 2001 i.m. 2077. o.

⁵¹ Goodrich, Peter: Screening Law 7. o. In Law & Literature Vol. 21. Issue 1. 2009.

⁵² Goodrich 2009. i.m. 5. o.

⁵³ Goodrich 2009. i.m. 7. o.

⁵⁴ Goodrich 2009. i.m. 8. o.

⁵⁵ Goodrich, Peter: Visiocracy: On the Futures of the Fingerpost. 508. o. In Critical Inquiry Vol. 39. 2013.

létrehozzák, bemutatják és végrehajtják. Mivel a jogi tekintély valami abszolút távollévő forrásból ered, ezért szükségük van jelekre, de ezek a jelek valójában a derridai nyomoknak felelnek meg.⁵⁶ A vizualitás az angol jogbölcész szerint egy szavak előtti jogiság lehetőségét villantja fel: „A nyelv elválaszt, a látás összeköt.”⁵⁷ A vizualitás az elsődleges módja a jogi igazságok átadásának.

Talán éppen ezért érdeklődik Peter Goodrich a régi jogi emblémák iránt. Az újkor egyik sajátos műfaja volt a jogi emblémák könyve, amelyekre Goodrich többször is hivatkozik. Ezen könyvek oldalain egy-egy a joghoz kapcsolódó epigrammát vagy maximát fogalmaztak meg, és minden ilyen bejegyzéshez egy kép kapcsolódott. Amit a szöveg nem tudott elmondani, arról beszélt a kép. A jogi maximák „misztériumok, dogmák, ikonikus a jogiság képei”.⁵⁸ A vizuális elemek azért fontosak, mert a jogász külső megjelenésében (talár, képek, ikonok, régi pecsétek) a láthatón túli igazsággal való kapcsolatot kívánják jelezni.⁵⁹ Goodrich szerint az Ulpianus által megemléltetett igaz filozófia, a jogászok „papi személye” mind-mind a jogászi hatalom szakrális eredete melletti érvelés részeit képezik. És ezek a régi szimbólumok, jelek és képek ott lapulnak a mai napig a jog modern képi megjelenítési mögött (gyakran öntudatlanul).⁶⁰

A jogi nyelv vizuális oldalának vizsgálata talán ezeket a metafizikai, kvázi-transzcendentális elemeknek a leleplezését hozhatja el, de ez inkább megérzésszerű találgatás jelen írás szerzője részéről. Goodrich érvelésének gyakorlati vonatkozása, célzata és iránya meglehetősen kérdőjeles marad. Sőt, ha a kortárs jogi gondolkodás vizualitására vagy a média-jog kapcsolatra kíván rámutatni, akkor felmerül a kérdés, vajon miért az újkori jogi emblémákkal példálózik folyamatosan? Miért nem jelenik meg hangsúlyosabban napjaink vizuális kultúrája?

III. Szavak és dolgok – újragondolva

Álláspontom szerint Goodrich dekonstrukció/grammatológia-értelmezése annak ellenére, hogy tetszetős, nem ad választ számos jogot érintő kérdésre. Az egyik fő probléma, hogy a szöveg és kép dichotómia jogra vetítésének eredményeképpen több dolog egymásba csúszik. Az egyik téma a jog megjelenése az osztársadalmi diskurzusban, a másik a jog és jogfilozófia igazságának kérdése. Tehát az első kérdésem ekként fogalmazódik meg: a szavak és a képek radikálisan másképpen rögzítik és közvetítik a valóságot? A második kérdésem pedig az, hogy nyelvhasználatok és a diskurzusok hozzák létre a dolgok lényegét?

A szavak dolgok jelei, a képek pedig dolgok rögzített vizuális ábrázolása. A szöveg és a kép (legyen az álló vagy mozgó) mind jelként funkcionálnak, amikor használjuk őket. Az írott szöveg és a látott kép befogadásához ugyanazt az érzékszervünket használjuk, habár egy szöveget fel is lehet olvasni, de ez nem változtat a jelölő és a jelölt távolságán és elcsúszásán, valamint az ebből adódó félreértéseken. Amikor Goodrich a vizualitás összekötő hatásáról ír, elfelejti a kép befogadásának egy nagyon fontos aspektusát: ez pedig a műveltség kérdése. Ha hermeneutikai módon viszonyulunk a képhez, akkor rögtön látható, hogy a látott dolgok befogadása legalább annyira az előítéleteinkre, az előzetes megértéseinkre vagyunk hagyatkozva, mint egy akármilyen szöveg értelmezésénél. Ha pedig hermeneutikai módon viszonyulunk az egész videoszférához, akkor már nem is olyan egyértelmű és tiszta például Alciato jogi emblémáinak értelmezése⁶¹, különösen akkor, ha szabad asszociációs játék keretében helyezünk egymás mellé különböző időszakból és szerzőktől jogi emblémákat és képi ábrázolásokat. Ezt láthatjuk például Visiocracy című írásában, ahol jól

⁵⁶ Goodrich 2013 i.m. 505. o.

⁵⁷ Goodrich 2013 i.m. 508. o.

⁵⁸ Goodrich 2013 i.m. 510. o.

⁵⁹ Goodrich 2013 i.m. 517. o.

⁶⁰ Goodrich 2013 i.m. 520. o.

⁶¹ Goodrich, Peter: A Theory of Nomogram. In (Szerk.): Peter Goodrich – Lior Barschack – Anton Schütz: Law, Text, Terror. Glass House Press, New York, 2006.

megfér egymás mellett John Sexton, dékán portréja⁶² és Gabriel Rollenhagen 1611-es datálású jogi emblémás könyvének egy képe, ahol a király egy földgömbön egyensúlyoz.⁶³

A képnek ugyanaz a sajátossága, mint egy fikciós műnek: kiragad egy pontot a világból, lekerekíti, hogy a befogadó kereknek és egésznek lássa az alkotói szándéknak megfelelően. Habár a képi ábrázolás ezen kontextustól függősége és az alkotói szándékon túlmutató üzenetei dekonstruálhatóak, akárcsak egy irodalmi szövegé, Goodrich valahogy nem reflektál erre a jelenségre. Ha a jogi vizualitás ad is egy többlet réteget a jog egészének megértése szempontjából, mégsem lehet rá jobban támaszkodni, mint a szövegre. A jogi szöveg és a jog képi megjelenése talán nem is áll minőségileg annyira távol egymástól: mindkettő alapos, finom és tudományos elemzéséhez szaktudást és felkészültséget igényel. A jog vizuális megjelenítése (még pontosabban médiabeli prezentációja) érdekes mellékkutatás lehetne, amely talán hasznos tudással láthatna el minket a jogkövetés motívumai vagy a jogrendszer legitimációja tekintetében, de álláspontom szerint a jogiság igazi kérdéseire ilyen módon, nem igen jutunk közelebb.

A goodrich-i elmélet másik oldala a jog igazságosságának diszkurzív-legitimációs aspektusa, ahol túlságosan keveredne a jog igazságosságának belső (szakmán belül elfogadott igazság) és külső (a laikus jogkövető állampolgárok) szempontjai. A számunkra mérvadónak tekintett Arisztotelész Retorikájában szereplő *ethos*, *patos* és *logos* hármas (mint a beszéd érvei) egységet képeznek, de a beszéd igazsága nem pusztán az érvelésből ered, hanem a dolgok természetéből, amire a beszéd vonatkozik. A beszéd igazságának kizárólag a diszkurzív térre korlátozása (mintha az érvelés – *a logos* – attól lenne erős, hogy hol hangzik el) súlyosan leegyszerűsíti azt a bonyolult rendszert, amelyben a jogra vonatkozó alapvető igazságokat megfogalmazzuk.

A nyelvfilozófiai fordulat bővületében nehéz nem minden fogalmat nyelvi jelenségként vizsgálni, a modern nyelvészet gyökereinél pedig ott rejlik a nyelvi jel önkényességének (saussure-i) elve. Mindez igaz is, de ha a nyelvi megfogalmazás önkényessége mögött azt véljük felfedezni, hogy alapvetően minden meghatározás (definíció) esetleges, vagy még rosszabb: emberi akaratban gyökerezik, akkor nincs értelme igazságról beszélni. Goodrich elmélete azzal, hogy a szövegről a képre helyezi a hangsúlyt, valójában radikálisan nem fogalmazza újra a jogról és a hatalomról alkotott posztmodern elképzeléseket.

Goodrich a korai írásaiban a jogi igazságok retorikai aspektusát kutatta, ezért furcsa, hogy legújabb munkáiban ennyire a képiség, a nyelven túli szférának jogi lenyomatait kezdte kutatni. Álláspontom szerint elképzelhető egy másik út, és egy másik irány, amivel ki lehet kerülni azokat a csapdákat, amelyek a posztmodern filozófia hagyatékaként itt maradtak nekünk.

Habár a jog közege megváltozott, annak alapvető igazságai nem veszítették el érvényüket. Nem lehet elsődleges cél, hogy a jogi igazságok mögötti hatalmakat leleplezzük, mert nem a hatalom, hanem a jogi igazságok szubsztanciális tartalmainak helyes megragadása kellene, hogy a cél legyen. A „társadalmi konstrukciók” és a nyelvi (elnyomó) kódok helyett sokkal inkább az lenne a cél, hogy visszatérjünk magukhoz a dolgokhoz, a valós jogi viszonyokhoz és azok természetéhez, amelynek filozófiai kerete lehet a klasszikus jogfilozófiának a dolog természetére irányuló kutatása vagy akár egy realista fenomenológia is.⁶⁴

⁶² A New York University Law School dékánja 1988-2002 között.

⁶³ Goodrich 2013 i.m. 522. o.

⁶⁴ Seifert, Josef: Vissza a magánvaló dolgokhoz. fordítás: dr. Szalay Máttyás. Kairosz Kiadó, Budapest, 2013.